

DE L'ORAL A L'ESCRIT: LOCUCIONS DE L'EPISTOLARI D'UN GRAN JURISTA DEL SEGLE XVII

Josep Capdeferro*

Resum

Aquest article fa de pont entre llengua i dret a la Catalunya moderna. La publicació recent d'un ampli epistolari professional de l'olotí Joan Pere Fontanella (1575-1649) dona ocasió a una selecció d'expressions i locucions relativament informals que el jurista utilitza per comunicar-se amb alguns dels seus clients, els dirigents de municipis importants com Girona, Manresa, Olot, Tortosa o Vic. A través d'una anàlisi lèxica i semàntica de les expressions en qüestió, ens apropem a la cultura jurídica de l'època, la concepció dels plets i les negociacions, la percepció dels encerts i els fracassos, la visió del sistema d'obligacions naturals que impregna la societat.

Paraules clau: epistolari; Fontanella; jurista; dret natural; Catalunya.

FROM ORAL TO WRITTEN: PHRASES FROM THE LETTERS OF A GREAT 17TH-CENTURY JURIST

Abstract

This article acts as a bridge between language and law in modern Catalonia. The recent publication of an extensive collective of professional correspondence by the Olot-born jurist Joan Pere Fontanella (1575-1649) offers a selection of relatively informal phrases and expressions that the jurist uses when communicating with some of his clients, the leaders of important municipalities such as Girona, Manresa, Olot, Tortosa and Vic. Using a lexical and semantical analysis of the expressions in question, we examine the legal culture of the period, the conception of lawsuits and negotiations, the perception of success and failure and the view of the system of natural obligations pervading society.

Keywords: correspondence and letters; Fontanella; jurist; natural law; Catalonia.

* Josep Capdeferro, professor d'història del dret i de les institucions a la Universitat Pompeu Fabra. josep.capdeferro@upf.edu

Article rebut el 16.09.2016. Avaluació cega: 06.04.2017. Data d'acceptació de la versió final: 10.05.2017

Citació recomanada: CAPDEFERRO, Josep. «De l'oral a l'escrit: locucions de l'epistolari d'un gran jurista del segle XVII», *Revista de Llengua i Dret, Journal of Language and Law*, núm. 67, 2017, pàg. 201-219, DOI: [10.2436/rld.i67.2017.2869](https://doi.org/10.2436/rld.i67.2017.2869).

Sumari

1 Introducció

2 Lèxic de guerra, de tempesta o de joc. I també de concòrdia

3 Desacreditació d'actuacions. Límits. Obstacles. Reticències. Cauteles. Males notícies. Mal i poc humor

4 Dedicació, responsabilitat, consciència, determinació, èxit, joia

5 Diners i comptes

6 El lèxic dels sentits i el cos, en l'espai i el temps

7 Conclusions

Bibliografia

Annex de locucions citades

1 Introducció

Proposem una selecció i sistematització de locucions extretes d'un epistolari professional factici de l'eminent jurista Joan Pere Fontanella, editat a la monografia *Ciència i experiència. El jurista Fontanella (1575-1649) i les seves cartes* (Capdeferro 2012: 413-611). Aquesta anàlisi lèxica i semàntica pot ser útil tant a estudiosos de la pragmàtica de la llengua com a historiadors del dret i la política de la Catalunya moderna. El títol «De l'oral a l'escrit» obeeix a l'espontaneïtat de moltes de les expressions fontanel·lanes. I és que les cartes de l'advocat olotí als seus clients tenen una component important de familiaritat. La durabilitat i la regularitat del vincle de patrocini jurídic genera confiança i fa que en les comunicacions internes s'expliquin les coses de manera prou planera, prescindint de formalitats; amb poc càlcul, atès que les cartes es redacten en un àmbit estrictament privat, no estan pensades per transcendir a l'àmbit públic.

L'epistolari professional factici de Fontanella, el jurista més celebrat de la Catalunya moderna, ja està descrit amb detall (Capdeferro 2012: 42-57). Comprèn un total de dues-centes quaranta-una comunicacions conservades en arxius municipals i comarcals, datades entre 1604 i 1644. En són destinataris els governants de cinc ciutats o viles rellevants: Girona (38 comunicacions), Manresa (6), Olot (19), Tortosa (148) i Vic (32). La majoria de les cartes s'escriuen en un àmbit temporal molt acotat, sobretot les dècades de 1620 i 1630, i en menor mesura la dècada de 1640. Excepcionalment, les quatre primeres cartes conservades que s'envien a Olot –O1 a O4– són de l'any 1604 i les cinc primeres trameses a Girona –de G1 a G5– són de la dècada de 1610.

Apuntem un grapat de trets de l'emissor i dels receptors rellevants per a la nostra anàlisi. Heus aquí les coordenades vitals bàsiques de Joan Pere Fontanella: neix a Olot i es forma al monestir de Sant Pere de Besalú, per tant les seves arrels són garrotxines, i s'alimenten al llarg dels anys a través de clients i xarxes de parentiu; després de cursar estudis universitaris a Osca –si més no parcialment–, es casa el 1598 amb una jove de família perpinyanenca, neboda de l'abat de Besalú (Capdeferro 2012: 59-83); la jove parella s'instal·la aviat a Barcelona; l'any 1622 neix el darrer dels seus fills, Francesc Fontanella i Garraver –jurista, eclesiàstic, polític i, sobretot, amant fervorós i autor de poemes i peces teatrals de primer ordre– (Sansano i Valsalobre cur. 2009; Valsalobre 2010; Rossich 2012; Rossich, Miralles i Valsalobre cur. 2015); per raons del seu ofici, durant tota la primera meitat del segle XVII Joan Pere Fontanella té contactes amb gent de diversos indrets de Catalunya, àdhuc amb personatges que van i venen a la cort hispànica –ell mateix hi va almenys en una ocasió, l'hivern de 1621 (Capdeferro 2012: 144-145). Els destinataris de les cartes que ens ocupen gairebé sempre són els edils o dirigents dels municipis que tenen aconduït Fontanella –molt ocasionalment, pel que fa a Olot, un sol d'aquests edils, i en el cas tortosí, una sola vegada, un síndic o apoderat de la localitat. El nom que reben els membres dels executius locals a la Catalunya moderna varien: jurats a Girona, consellers a Manresa i a Vic, cònsols a Olot, procuradors a Tortosa. Pertanyen a diferents estrats socioprofessionals dels respectius municipis i són elegits anualment per un sistema que combina insaculació i extracció a sort. S'explica així l'ús quasi absolut del català com a llengua de comunicació entre l'advocat i els seus clients; es defuig el llatí, llengua forense i científica per excel·lència a l'època al Principat¹, en tant que llengua que es presumeix desconeguda per a molts receptors –ens consta un cas on el jurista envia un memorial o al·legació jurídica traduït al català perquè l'entenguin els seus patrocinats (Capdeferro 2012: 118-119). Això no estalvia el recurs sovintejat de Fontanella a locucions llatines del llenguatge jurídic indestruïbles de la praxi –el considerem un recurs natural, quasi inconscient, i no excloem que pugui emprar-se puntualment com una forma de lluir la seva formació superior. Són escassíssimes les línies escrites en castellà, sempre referint afirmacions de tercers. Nogensmenys, apareixen esparses, ací i allà, expressions i paraules que hom tendeix a considerar castellanenques. El lector en trobarà força més avall i podrà jutjar si són préstecs, manlleus, interferències lingüístiques o qui sap què. És obvi que Fontanella coneix molt bé la llengua i la cultura de Castella, prou difosa en les biblioteques barcelonines de l'època (Peña 1996: 278-280) –ja hem avançat que li sabem un viatge a Madrid–, si bé la seva socialització lingüística és inequívocament catalana –per origen i per la seva vinculació a institucions *amfibies* com la Diputació del General i els municipis (Torres 2011: 69).

1. Són quasi íntegrament en llatí les dues obres de doctrina de Fontanella, *De pactis nuptialibus sive capitulis matrimonialibus tractatus* (vol. I: 1612, vol. II: 1622) i *Sacri Regii Senatus Cathaloniae decisiones* (vol. I: 1639, vol. II: 1645). (Capdeferro 2012: 121-135 i 284-309)

Aquesta modesta relació, testimoni d'un temps pretèrit, del seu dret i de les relacions amb el poder, pot servir de brúixola a filòlegs i historiadors de la llengua, per exemple per identificar o datar l'ús de certs girs, tics o locucions. Algunes seran fàcils de reconèixer, altres més críptiques. N'hi ha que poden resultar singulars o precoces, la majoria resultaran sens dubte molt corrents. Moltes estan perfectament documentades², i apareixen en altres epistolaris de l'època editats o en dietaris³, llibres de família, de comptes o de notes, etc. –fonts que s'apleguen sota l'etiqueta 'escriptura memorialística', objecte d'atenció privilegiada per part de la historiografia actual (Jané, Miralles i Fernández (eds.) 2013; Castillo i Sierra 2014a i 2014b). D'algunes no n'hem sabut trobar cap traça. No reproduïm aquí la *Ratio editionis* del llibre *Ciència i experiència* (Capdeferro 2012: 425-431), però volem advertir que, atès que l'ha fet un historiador del dret, ocasionalment es pot desviar dels criteris de transcripció canonitzats pels filòlegs, en ares d'una millor comprensió dels textos per part de juristes i historiadors. La identificació de fragments epistolars la fem seguint el criteri de *Ciència i experiència*: La inicial G, M, O, T o V indica el municipi de destinació –Girona, Manresa, Olot, Tortosa o Vic–, el número remet a l'ordre cronològic de cada carta entre les conservades del municipi en qüestió. El lloc de redacció, gairebé sempre Barcelona, no el mencionem per considerar-lo irrellevant als efectes del present article. Tampoc contextualitzem les locucions, ni indiquem els 'quids' dels litigis o d'incidències processals. Qui se'n vulgui informar, i també qui vulgui impregnar-se del dret i la política a la Catalunya barroca, del vocabulari de la justícia i la gràcia, de les obligacions naturals que emparen i condicionen les obligacions civils, és convidat a llegir *Ciència i experiència*.

A fi d'estructurar la presentació, hem ideat cinc apartats temàtics. Moltes locucions es podrien acomodar en dos o més apartats –però no les hem duplicat, les hem posat en un de sol. Parlant de duplicacions, el lector trobarà les següents a les pàgines propvinentes: «Moltes vegades [h]avem aplasat plaso»; «entretant lo negossi ha de caminar est camí»; «en executió d'esta resolució, que abressaren los brassos».

2 Lèxic de guerra, de tempesta o de joc. I també de concòrdia

D'entrada, constatem que advocats i altres operadors jurídics transmeten als seus clients la duresa dels plets i les negociacions jurídiques o polítiques. No els estalvien la tensió del moment, en un llenguatge de lluita, gairebé bèl·lic.

En aquest sentit, en una ocasió Fontanella demana als edils de Tortosa que no donin per perduda una contenció de jurisdiccions malgrat l'aferissada defensa de l'oponent, Francesc Eloi Torres: «Assí se fa lo possible, y no és menester desacreditar tant la causa que, cayguts de ànimo, tinguem per segura la subcumbèntia, que, ans no la guanyarà, lo Aloy suarà un poch més, si bé en la coartata ha fet una endemoniada defença» (T9, 14.VII.1627). Deu anys més tard, el que promet que serà aferissada és la seva ofensiva: «Disputarem-ho bravament» (T139, 19.II.1637). Com a sinònim de bravesa, l'olotí es serveix de gallardia: «[Aquesta contenció de jurisdiccions] procurarem de defensar-la gallardament» (T84, 13.IX.1634); «en fi, disputarem-ho gallardament, primer extraiudicialment [...] y, quant no, no·ns faltaran los altres remeys de iustítia» (T142, 11.III.1637). La guerra sol ser cosa d'institucions i homes, però també la poden fer textos jurídics: «Ara ja no·ns fa tant la guerra lo primer privilegi en virtut del qual se perdé la causa com los quatre antichs que [h] an exhibit últimament de la exempció general de drets» (T66, 6.IV.1633).

Li identifiquem un símil d'intercanvi de cops en l'expressió «entre moltes dades y preses» (T116, 17.XI.1635), traducció catalana del «dares y tomares» que tants pics li deu haver llegit i sentit a un síndic al qual té enorme confiança, Bartomeu Ripoll⁴.

En combinació amb el substantiu camí i els seus derivats, freqüentíssims en l'imaginari fontanellà –vegeu l'apartat 6–, trobem les nocions d'apretar, destruir i mantenir a ratlla: «Convé molt apretar-los per est camí» (G17, 13.III.1628); «en fi, per est camí nos volien destruir» (*ibidem*); «aquex [h]avia d'ésser camí per [h]

2. Hem emprat com a font de referència bàsica el *Diccionari Català-Valencià-Balear* (d'ara endavant *DCVB*).

3. Un epistolari i un dietari clàssics contemporanis de Fontanella: Amorós 1992: 12-13 i 67-70 pel que fa a aspectes lingüístics –l'autor posa l'accent en la raresa de textos de l'època en primera persona del singular–; Casas (ed.) 1975-1976 –al principi de cada volum del dietari de Jeroni Pujades hi ha unes observacions sobre llengua.

4. AMGi, correspondència amb Barcelona, lligall 1, cartes de Bartomeu Ripoll als jurats de Girona de 13.III.1628, 10.IV.1628 –on també es retrata l'estratègia de l'oponent en termes diabòlics «Molts dares y tomares tenim, senyors, asserca lo negoci dels hortolans, perquè lo síndich de la bayia y vegueria fa lo diable, però entench que poch li aprofitarà»–, 10.V.1630 i 27.VI.1630.

aver-los de fer estar a ralla» (T23, 7.III.1629). Apretar i destruir van de bracet en aquest «apretar-los bé per assí seria destruir-los del tot» (T66, 6.IV.1633).

Un grau superior de violència s'assoleix amb el lèxic de les condemnes a mort en les seves variants, el garrot i el degollament: «Y la tercera [raó], que ha donat garrot al negoci...» (G4, 30.IV.1618)⁵; similarment, amb un bri final d'esperança, «assò és lo que ha donat garrot al negoci [...] però, ab tot, no [h]y ha que desmayar» (T61, 19.I.1633); «aquelles dos sentències ab què·ns degollaren» (T76, 19.VII.1634); «la concòrdia ab lo batlle nos degollà» (T142, 11.III.1637).

Fontanella i altres operadors, per parlar d'expectatives escasses d'èxit –pròpies o alienes– davant reptes jurídics i polítics, recorren a clàssics similis meteorològics o mariners. Així, l'olotí escriu als edils de Tortosa que «lo de la sal corre terrible borrasca» (T52, 23.IX.1631), o als de Vic que «quan<t> són arribats han trobat la mar molt alta» (V2, 7.V.1634). Als de Manresa intenta asserenar-los dient que un rival està força enfangat en un cas: «En fi, ell nevega contra vent» (M5, 16.XII.1635)⁶. La imatge del fang és nostra, en canvi la de basses és de Fontanella: «Jo vull lo bé de la ciutat y per aquex respecte no voldria se embassàs en cosa que no n'[h]agués de exir bé» (V30, 6.I.1644).

La presumible reacció d'un oponent davant l'actuació del client es pot expressar de manera menys o més directa. Quan s'adreça als cònsols d'Olot, amb els quals té familiaritat, a més d'un vincle professional, Fontanella no té pèls a la llengua: «Si lo abat sab que vostra mercè no [h]y haja fermat farà la escuma per la boca» (O4, 3.IX.1604, carta a un cònsol); «si axí [h]u han pres ab fleuma anirà bé, que assí tindran prou còlera» (O15, 20.I.1630).

Un altre camp semàntic al qual l'advocat d'origen garrotxí recorre sovint és el del joc, on la confrontació pot ser tant competitiva i tensa com en una batalla o un pugilat. Tot i que Fontanella no devia pas freqüentar els triquets barcelonins (Garcia Espuche 2004: 89-145), els derivats de la pilota s'enduen la palma: «Assí [h] avem tingut gran pelotera, que no volien sinó de trenta en trenta anys, però la porfia ho ha vençut tot» (G20, 28.V.1628); «després de molt disputat y pilotejat lo negoci» (T142, 11.III.1637). No falta, però, un símil amb cartes: «Empatar per aquí per ara las vasas [i. e. bases]» (T14, 1.XI.1628). I un interessant genèric: «Vostra senyoria veja lo que convé contra tan determinada resolució, si per ara serà millor fer del joc manya, pus apar no s'hi pot guanyar res» (V28, 6.XII.1643)⁷.

A l'edat moderna, com al present, part de la tasca dels operadors jurídics s'orienta sovint a facilitar consensos i pacificar tensions. A través del seu epistolari professional, Fontanella es mostra un gran partidari de conciliacions i concòrdies, que comporten un lèxic *ad hoc*: «Com en la sala hahont se tractà lo negoci hi [h] avia alguna persona que desijava pau y quietut, se posà de per mig y féu fe[r] iunta particular en lo Rational» (G11, 29.IV.1624); «apar que és ja pas forçat [h]aver de finir est negoci per concòrdia» (G15, 13.V.1625); «se eren posats per medianers en lo negoci del quint de la ciutat» (T85, 20.IX.1634); «lo negoci de la anada del senyor conceller en cap se és negociat sens ésser estat menester donar les cartes de aqueixa ciutat, per un altre medi de menos ruÿdo» (V8, 26.IV.1637). Una sola carta (T99, 28.III.1635) és riquíssima al respecte, acumula «essent ells de per mig», «demonstren tenir grans ganes de concertar, y nosaltres les ne deuriem tenir més, perquè som los que més podem pèrdre» i «[hem de] posar-nos a la tela de concert».

3 Desacreditació d'actuacions. Límits. Obstacles. Reticències. Cauteles. Males notícies. Mal i poc humor

Inevitablement, la correspondència de Fontanella està trufada de comentaris desacreditant estratègies, gestions o actuacions processals de tercers: «No sé què·s diuen extraiudicialment que aquex no era rey ni may hi tingué ningun dret» (T66, 6.IV.1633) –remarquem aquest 'què·s diuen' en sentit de s'empatollen–; «advertescan

5. *Ibidem*, carta d'Iu Ornós als altres jurats de Girona, 15.VII.1617: «Se publicà la sentència en nostre favor de la causa de apel·lació del decret de exequió contra lo metge Sagimon Coll, del qual se era apel·lat. Ha-se-li donat garrot, de manera que no té afferrador ni més remeys de diffugis».

6. *Ibidem*, carta de 6.VIII.1628 del noble Joaquim Margarit de Reguer als jurats gironins: «A no ser tan gran pilot qui porta a càrrech lo marinatge, entench no [h]auria tingut efecte».

7. També amb el substantiu 'manya': «[El síndic] se ha donat tan bona manya que, dins del temps, que ere tan breu, ha tingut lo privilegi despedit y se'n va ab ell» (V31, 10.II.1644).

que ni la part ho demana, ans fa una demanda ambigua que no té cap ni centener» (T85, 20.IX.1634); «les confraries de Tortosa deuen tenir massa diners, que han fet venir a misser Ferrer ab quaranta reals franchs de salari per una fredor» (T88, 22.XI.1634, de Fontanella al procurador Francesc Amargós). La desacreditació s'acompanya a vegades d'un punt de sarcasme: «La revocació del privilegi ha donat gran quefer als contraris, estan en lo archiu cercant despeses, no són exits encara» (T66, 6.IV.1633) –aquest ‘cercant despeses’ és impagable. Al sarcasme s’hi pot sumar una bona dosi de reserva o incredulitat: «[La causa] no puc pensar per hont la pugam pèdrer, que lo que diuen que l’[h]ome tingué còlera perquè li prengueren a son amic, la qual li podia durar vint-y-quatre hores, és per a mi *pueblos en Francia*» (T64, 23.III.1633) (Bershas 1966).

No només reben estirades d’orelles els superiors o els oponents, també ho poden fer els auxiliars del propi bàndol: «La estafeta passada mossèn Martí me portà un gran proçes diu [*i. e. digué*] fehia per la causa de Alcanar, emperò com ho digué axí a bulto és mal de entendre què volgué dir» (T24, 21.III.1629). I, si escau, els propis clients o institucions afins, com el Consell de Cent barceloní, les pretensions maximalistes del qual en l’afer del quint són objecte d’una severa reprovaçió per part de Fontanella (Capdeferro 2012: 253-264): «És embaxada fora de tota rahó y camí, que no estam ara per demanar golleries» (T99, 28.III.1635).

L’advocat sap que està subjecte a uns límits innegables: els de la realitat fàctica sobre la qual versa tal o qual plet o negociació en curs, els dels documents i les proves. En aquest sentit, en l’epistolari fontanellà hi trobem cinc expressions molt eloqüents, particularment la quarta, al nostre gust: «No puch despintar los processos» (T17, 6.XII.1628) (Amorós 1992: 12); «los exemplars són bons, però millors serian si fossen després de manament, que no n’[h]i ha ningú, y axí diuen no són res» (G36, 15.V.1630); «pus a l’acte no li podem llevar ni donar y, axí, seguecan puntualment lo que diu lo acte y no poran error» (T44, 30.VII.1631); «los quitaments que aquí tant desijan se fassan jo crech se són tallats en mala lluna» (T132, 12.XI.1636)⁸; «lo que pot danyar és trobar-se [l’acte] sempre escrit en lo Rational y axí resolt, que no-s pot borrar» (V23, 17.VII.1643).

En un nivell inferior als límits hi podem situar les complicacions i obstacles. El verb ‘embarassar’ és el predilecte de Fontanella per referir-s’hi. D’exemples no en falten: «La contentió, vostres magnificències y sos predessors la començaren y han proseguit ab molt bon zel y ab molta seguretat, pus lo Real Concell ho [h]avia resolt axí, y, conforme la ofensa, no tenia difficultat lo negoci, sinó que l’ha embarassat la defensa ab la coartata» (T4, 26.V.1627); «[Aquest] és lo millor modo de disputar les causes: tractar-las cada una axí com lo cars succeex, sens embarassar-se ab los demés, aguardant per cada cosa y a son lloc sa disputa particular» (T108, 15.VIII.1635); «[el paborde] ha supplicat en los caps prejudicials de la sentència primitiva, y és-se acabat del tot de embarassar, que no se’n porà axí fàcilment desembarçar, perquè ara, com los caps de la sentència són connexos, no porà executar-se per ell la sentència» (M5, 16.XII.1635); «Déu los ho perdone als qui-ns embarassaren la causa principal» (V30, 6.I.1644). Això, sens perjudici que l’advocat recorri ocasionalment a altres termes tant o més expressius: «Si lo negoci fos assí y no anàssem tan enbullats com anam, seria lo negoci més fàcil, però ara que tot va tant desenquadernat no sé què dir-m’hi» (O18, 21.III.1636).

A Fontanella tampoc se li escapa la incidència del fat en tots els assumptes –jurídics o no– on intervenen homes. Així, després de reconèixer un fracàs als edils tortosins, es mig disculpa i mig consola escrivint «són fets de causas» (T75, 12.VII.1634). El jurista desplega un ampli ventall d’expressions en el terreny de les incerteses: «no scé de endevinar» (O2, 19.III.1604) o «no sé què serà a la postre» (O6, 30.I.1625); «la diferència que veig de procehiments me fa estar molt suspès» (T48, 2.IX.1631) o «may he pogut acabar ab mi de poder-me persuadir que-ns [h]aguessen condemnats ab iustítia» (T125, 21.VII.1636); «lo del balle se tractarà passades les Carnestoltes encontinent y veurem quin fum pendrà» (T139, 19.II.1637) –evocació del *fumus boni iuris*. Heus aquí un parell d’expressions més que, també amb un rerefons d’incertesa, denoten escassa esperança d’èxit: «Jo he dit lo sobredit pensant ere forçós per escapar a la fortuna que no corre molt favorable en respecte d’estos privilegis» (T66, 6.IV.1633); «mossèn Amargós me escrigué dies fa en Barcelona lo mal tom[b] [h]avia pres lo negoci» (T116, 17.XI.1635). I d’aquí saltem a una locució per expressar precaució –«No sé aquí lo que apareixerà, però vagen ab lectura que assí continuen lo matex parer y determinació del principi de no dexar evocar causa» (T51, 17.IX.1631)–, i a dues que expressen directament

8. AMGi, correspondència amb Barcelona, lligall 1, carta de 25.III.1621 de Miquel Vives: «[A uns potencials prestataris no els he dit res] duptant que vent-sa cassi desanganyats com nostra llitèntia és tallada de mala lluna no-m procurassen algun destorç».

rebuig o gran reserva: «Assí trobam grans repugnànties en lo del diner» (T62, 26.I.1633); «diuen-me que al mestre no agrada, que la càrrega de cent hòmens continuos lo espanta, ni li fa bon ventrell [h]aver de rèbrer lo diner ab aquexes tandes» (T51, 17.IX.1631).

Davant d'un fracàs –del qual rarament es considera culpable–, el jurista expressa fàcilment pena i greu, preferentment amb el terme pesar: «Ha·ns pesat no haja resaxit millor per lo que desijam donar gust y contento a aquexa ciutat, però ni nostres forces han pogut més ni la qualitat del negoci [h]a donat lloc a més» (G4, 30.IV.1618); «a mi me pesa que no se haja pogut negociar com desijàvem, no s'és perdut per falta de voluntat y sollicitasió» (G7, 17.XII.1620); «pesa·m que mon poch treball no haje lluit millor» (M2, 14.VII.1634); «he rebut la [carta] de vostres magnificències y me ha pesat molt que la mia no fos arribada a temps, que [h]agués pogut ésser de algun profit» (T1, 20.XII.1623); «sols me ha donat pena lo pesar que mostren tenir de no [h]aver alcançat l'altre cap» (V22, 8.VII.1643).

Seguim amb dues expressions que empra un Fontanella irritat, de mal humor: «a males i en penes l'[h] e copiat del borrador» (O2, 19.III.1604); «Galceran Font me demana dos coses [...] pus ho tenen aquí, no m'[h]i fassa pendre treball, que no estic tan desocupat» (O16, 16.IV.1635). Titlla actuacions capricioses de ninyeries, i, com a *paterfamilias* recte que és, té interioritzat que una repremsió severa és la millor manera de posar ordre: «Fent-li queixa particular d'ésser tan cuydadós en estes ninyeries essent-ho tan poc en lo que més convenia» (V25, 15.IX.1643); «la resposta és estada que a aquells senyors no·ls parexia poder-se per ara procehir sinó per una carta ab què li donassen una gran fraterna, que creuen bastarà per refrenar-li la audàcia» (V26, 23.IX.1643)

Tot i ser un home d'ironia finíssima, les poques paraules que empraria relacionades amb l'humor no tindrien un to precisament còmic: «pensar que axò ere confessió preiudicial a l'altre causa és burla molt gran» (T67, 9.IV.1633), en el sentit de 'no han entès res'; «y miren que no va de burles» (O7, 6.II.1625); «no té orde de parlar de quints en burles ni en deveres» (T96, 7.III.1635); «la causa de don Carlos me dóna lo maior cuydado del món en vèurer que l'altra part no diu res ni respon ni replica a ninguna cosa que nosaltres deduýam, rient-se de tot» (V12, 20.IX.1638) –aquí 'cuydado' s'usa per indicar preocupació, tot seguit a l'apartat 4 veurem un altre sentit del mot.

4 Dedicació, responsabilitat, consciència, determinació, èxit, joia

En les cartes que escriu, Fontanella explicita contínuament als clients la dedicació i cura amb què tracta els seus afers. 'Cuydar' i els seus derivats, particularment 'cuydado' –sempre amb y–, sobreabunden en l'epistolari del jurista. Només dues cites a tall d'exemple: «Ningú millor que vostres magnificències sab ab lo amor, sollicitut y cuydado que jo he servit a exa ciutat» (T6, 16.VI.1627); «vostres magnificències estiguen certs que assí posam tot lo cuydado que és menester en los negocis que ocorren d'exa ciutat» (G35, 10.V.1630). Com a antònim de 'cuydado' trobem 'descuyt': «Jo no me'n descuydo» (T62, 26.I.1633); «en lo que toca a descuyts, no n'[h]i [h]aurà, perdan cuydado» (O1, 7.II.1604).

Per expressar un grau superior de dedicació, l'advocat olotí recorre a les clàssiques imatges de desvetllar-se per un assumpte i dedicar-li vigílies: «[H]y he vellat algunes nits» (T64, 23.III.1633); «si fóra estat per ma casa no [h]aguera pogut fer-ho millor y asseure no m'[h]i fóra desvellat més» (G20, 28.V.1628). En aquest segon cas, apareix el paràmetre també clàssic de diligència exigible, la que hom dedica als propis afers.

Un altre filtre de diligència particularment sentit a la Catalunya moderna, immersa en la Reforma Catòlica (Fernández 2008), és el de la pròpia consciència, compromesa davant Nostre Senyor, amb el temudíssim risc de perdre la salvació eterna. Les cartes del molt piadós Fontanella (Capdeferro 2012: 313-315) estan impregnadíssimes de tot aquest lèxic, amb un protagonisme destacat dels verbs 'carregar' i 'descarregar', seguits del complement d'objecte directe 'consciència' o, la majoria de vegades, ometent-lo: «Lo síndich enviarà lo parer, en què nos som molt mirats per descarregar nostras consciències y aconcellar a la ciutat com convenia» (T12, 14.VI.1628); «jo he fet tot lo esforç del món perquè no·s fes la causa de Alcanar antes de festes, perquè no convenia, y·n só exit ab la mia. [...] En fi, jo·m descarregue, que no·s perdrà per mi» (T19, 20.XII.1628); «ver és que los advocats no podem fer sinó persuadir, y assò fas per exa ciutat en tot ab tantes veres com si m'[h]i anava ma salvatió, y lo treball que jo tinc en estes causes és immens» (T64, 23.III.1633).

Una expressió anàloga, però posant la vida terrenal en joc, només apareix un cop en l'epistolari fontanellà: «Lo senyor oydor scriurà a vostres mercès la molèstia que tenim del que·s deu del quint, que ja no tenim remey més de entretenir-ho, encara que·ns hi anàs la vida» (O7, 6.II.1625).

Per referir-se a un esforç insuperable Fontanella empra una suggerent imatge de fer dúctil allò més rígid – una barra, suposem de ferro–: «En lo del nou impòsit pens [h]aver estirat la barra tot lo que·s podia» (T62, 26.I.1633) i, similarmet, «la causa del nou impòsit no se és feta, que han volgut estudiar los memorials estos ferriats, jo confio tindrà son succés y, al poc que jo [h]y entenç, se ha tirat la barra tot lo possible» (T64, 23.III.1633).

I és que, per damunt dels pessics de fatalisme i d'incerteses vistos a l'apartat 3, Fontanella s'erigeix com un home de fermes conviccions. Se'n vana davant dels seus clients, per fer-los veure com defensa els seus interessos amb determinació: «Jo me estich ab mos tretze encara» (M2, 14.VII.1634). El *DCVB* documenta l'expressió al segle XIX, amb la preposició 'en' en comptes de 'ab/amb'. Al respecte, és oportú dir que en l'epistolari fontanellà la trobem utilitzada un altre cop, amb la preposició 'en' cancel·lada i substituïda per la 'ab' en interlineat marginal superior: «Encara que en est nostre cars tothom està en ab sos tretze, no obstant la provisió» (O2, 19.III.1604). A través d'aquest passatge, veiem que ell no és l'únic del seu entorn que actua amb vehemència. I, com succeeix sovint, el que ell considera una virtut a la casa pròpia, esdevé un defecte a cals veïns: «He posat mil dificultats que li han fet poca mella» (T50, 13.IX.1631); «jo·ls he representat tants inconvenients que m'apar [h]agueren mogut a no sé qui·m diga» (T51, 17.IX.1631); «és un notari tan tiesso, per no dir tossut, que no [h]y ha [h]agut remey» (T132, 12.XI.1636). Quan són els mateixos clients els que, a desgrat dels advertiments de Fontanella, s'entossudeixen a no subscriure un seu parer, l'advocat pot arribar a perdre les formes. Per exemple, succeeix un cop que acomiada els procuradors de Tortosa amb un lacònic «Déu los dexe ben acertar», en comptes del seu habitualíssim «guarde Déu a vostres magnificències» (T77, 26.VII.1634), o una vegada que etziba als consellers vigatans, al capdavant d'un paràgraf: «Però en aquest món tot són opinions» (V23, 17.VII.1643).

Amb dedicació i convicció solen arribar els bons resultats, que en la ploma fontanellana s'expressen de diverses maneres, entre les quals en subratllem tres. La primera gira entorn de la locució 'tenir bon recapte' –per al jurista, sinònim d'èxit o solució–: «Aleshores tot tindria bon recapte» (O8, 27.II.1625); «Tinch temor [*i. e. dubto que*] tingam may bon recapte» (T26, 25.IV.1629); «en passar los tres dies pens tindrem bon recapte» (V12, 20.IX.1638). La segona, entorn de l'infinitiu 'obtenir', que, sense necessitat de cap complement d'objecte directe, pren sentit de reeixir o assolir: «Férem un paper breu que pens aquí [h] auran vist, que és estat de tanta eficàcia que ha fet fer diferent cara al negoci, y pensam [h]avem de obtenir per ell» (T11, 2.VI.1628); «[h]avem obtingut com desijàvem, de què jo·m só summament alegrat» (T116, 17.XI.1635). La tercera, de manera gairebé anàloga, però amb l'infinitiu 'acabar'⁹: «Lo que [h]avem pogut acabar és que·s gire per ara un altre partida, que tot ho volien sens remissió, y axí poden donar orde unes altres quatre-centes lliures, que jo crech se n'acontentaran» (O7, 6.II.1625); «per moltes diligències que [h] avem fetes tots los que tenim les mans en lo negoci del capítol, no [h]avem pogut acabar que s'[h]i prengué la resolució que desijàvem» (G15, 13.V.1625); «la quitatió del censal [...] no he pogut acabar se assentàs fins vuy» (T82, 30.VIII.1634).

Quan hi ha èxits rotunds, cal dir-ho?, escau celebrar-los: «Estic content que hajam acertat de servir a vostres magnificències en lo negoci de les sèquies. Y a fe que·n poden posar un teuló en un sant¹⁰, que jo [h]u tinc per miracle [h]aver succehit tant bé. No [h]y [ha] fet mal nostra diligència» (T52, 23.IX.1631). Sense oblidar, és clar, pagar la recompensa que en mereixen els artífexs: «Vostres magnificències poden aparellar molt bones estrenes, que·ls he tret de una gran molèstia y del perill de un gran dany que·ls amanessava [...] y altres asseguines que [h]agueren costat molt[s] grans ducats¹¹» (16.III.1628).

9. Es tracta de l'accepció A.3 del *DCVB*.

10. *DCVB*, un tauló és una post per a pintar-hi, *tabla* (per fer-hi un quadro, un retaule).

11 No consta al *DCVB* 'asseguines' ni 'seguines' en el sentit de conseqüències, efectes derivats d'una acció.

5 Diners i comptes

Les qüestions econòmiques són ineludibles en la correspondència entre un advocat i el seu client. A l'hora de demanar el cobrament de remuneracions, és clar, o quan es valoren costos d'un triomf o una derrota, de béns o de serveis. A més de la darrera expressió de l'apartat 4, «[h]agueren costat molt[s] grans ducats», pensem en «algunes vegades [el port de les cartes resulta] prou gras, de dos sous» (T84, 13.IX.1634). Evitar-li despeses al client i mesurar cada cèntim que gasta pot ser la mostra més efectiva de diligència professional –aquest principi permet a Fontanella defensar la continuïtat de Francesc Amargós com a síndic de Tortosa: «Alguna cosa val la importuna sollicitació sua y lo mirament de les malles que fa per la ciutat¹²» (T77, 26.VII.1634).

En cartes com les que ens ocupen també es parla de doblers en un àmbit menys conegut, que a la Catalunya moderna observem mantes vegades: el jurista que porta els casos d'altri al Cap i casal pot fer-li, a més, la gestió de certs pagaments a tercers, sovint relacionats amb lluïcions d'instruments de crèdit –censals i violaris–; les comunicacions al respecte poden ser una mica críptiques – «He pagat al thesorier vuy dia present quatre-centes lliures, que no [h]an volgut passar per mancass» (O8, 27.II.1625)–, tot i que per regla general contenen expressions ben conegudes de llenguatge comptable actual o recent: girar diner, definir-se i enllestir-se comptes o assentar partides.

Vegem l'ús d'aquestes expressions, fem-hi una immersió a través de dos paràgrafs escrits amb deu anys de diferència: «No sé quin diner pensen puch jo tenir de la vila y, perquè sàpian lo que és, los envie ab esta lo compte, ab què veuran que m restan a dèurer quaranta-nou lliures un sou deu [diners], si no és que m'[h]aguessen girat alguna altre partida de què jo no m recordàs, si bé jo no n tinc altres de assentades y, presuposat que ab assò estam conformes, voldria se m'enviàs aquexa partida y ns fèssim definitió general de tots comptes (...) que, pus són grans comptes, voldria estiguéssim llestos» (O14, 19.XI.1625). «Aquí envio los nostres comptes. Servir-se han de mirar-los y veure cristianament tant per uns com per altres si [hi] ha ningun error de alguna partida que ns [h]aguéssim dexada, que jo no n'he trobat més, y, si està bé lo compte, faran ab tota promptitut que ns fassam acte de definitió los uns als altres, que jo pagaré la resta, que és poca [...] Convé nos enllestiam perquè los comptes són grans y de grans quantitats y no és bé tenir-los en ubert» (T99, 28.III.1635).

A continuació de la segona d'aquestes comunicacions, Fontanella fa successius recordatoris als seus clients tortosins. Hi identifiquem una expressió potent referida al pes insuportable per al jurista de tenir els comptes pendents i un simpàtic adagi comú sobre els riscos de tal situació: «Torne dir lo dels comptes, que per mercè nos enllestiam fins tornem jugar, que les mies espalles no poden portar tan gran càrrega, que donaria ab ella al través si no m descarregava» (T100, 18.IV.1635); «la difinitió de nostres coses desijo, no per dexar-me de ser[vir-los, que con]tinuaré ab majors veras, sinó que en comptes llarchs [és menester trac]tar sovint y restar aiustats, perquè de comptes [vells ixen] baralles noves» (T102, 16?.V.1635)¹³.

Poc més endavant, amb la satisfacció de tenir els comptes llestos, el jurista es torna a servir de la imatge del joc per renovar la seva disposició a fer des de Barcelona gestions financeres per al municipi de Tortosa, és a dir, per augurar noves col·laboracions: «He tingut gran contento que se'm sia feta la definitió de [nos]tres comptes, no [h]y ha sinó que tornem iugar y tornem fer altres tants quitaments, que jo me n'alegraré com qualsevol de la ciutat» (T103, 23.V.1635).

En una altra comunicació, l'advocat es refereix a la necessitat que Tortosa aclareixi els números amb uns tercers, amb uns gràfics «comptes de deu y dech», «anar sobre ferm y segur» i, sobretot, una moral final inapel·lable: «La difinitió sens passar comptes de deu y dech no val molt y, axí, apar se [h]aurian de passar los comptes formant un compte que ha rebut tant y pagat tant, resta tant, lo que [h]a pagat per lo banc, y assò és anar sobre ferm y segur, y lo demés sempre té dificultat si deuen o no deuen, etc., si la ciutat los ho [h]a donat o no, y d'esta manera és exir-ne de una vegada, y lo que ha tant sonat requereix gran satisfacció» (T62, 26.I.1633).

Finalment, en la correspondència fontanellana el mot bescompte, com a errada comptable, evidentment s'empra parlant de diners: «Jo trobe un gran bescompte en la carta de vostres mercès y en la de mossèn

12. Entenem malla en acepció de moneda d'infim valor (*DCVB*).

13. La part inferior d'aquesta carta està ratada, però la part de contingut i la data presumides són molt fiables.

Gallinés» (O3, 24.VI.1604). Tanmateix, també s'aplica a confusions d'altra naturalesa: «Lo síndic me ha mostrat un capítol de una carta de vostres magnificències que parla dels papers del nou impòsit en lo qual he vist se pren bescompte, perquè jo no diguí que aguardàs a exhibir-los en la segona instàntia» (T63, 23.II.1633).

6 El lèxic dels sentits i el cos, en l'espai i el temps

La correspondència professional fontanellana està farcida d'imatges que remeten als sentits i a parts del cos. Pel que fa als sentits, l'oïda és recurrent, com és inevitable en un escenari de justícia a base d'audiències, però no detectem expressions al marge de «oyr» i els seus derivats que mereixin ser ressenyades. La flaire, el gust i el tacte tenen una presència més escassa, però amb frases a retenir: «En lo proçés que després me han comunicat no [h]y és la sentència, que com no se'n degué tenir bona olor no's féu publicar» (G8, 7.VII.1622); «los aparexia agre que se exigís la impositió» (T60, 28.XII.1632); «voldria que [...] vingués assí algun síndich perquè vés y palpàs lo negoci» (O2, 19.III.1604); «trobí dolent pols» (T64, 23.III.1633); «[l'altra cèdula] no la donarem fins [h]aver tocat lo pols al jutje» (T65, 29.III.1633); «ja la ciutat no està tan aspre com solia» (T102, 16?.V?.1635).

El sentit que sens dubte acapara més al·lusions a les cartes de l'advocat és la vista, amb la vigilància ocular com a paradigma de l'atenció envers els afers del client i de font d'informació fiable: «Jo [h]u miraré ab los ulls que dech» (G8, 7.VII.1622); «penso donar una vista a estos senyors del Concell Criminal per entèndrer si se intenta ninguna cosa» (G19, 28.III.1628); «en particular jo tinch esta causa sobre mos ulls y l'[h]e presa a mon càrrech» (T20, 10.I.1629) –en subratllem la preposició 'sobre'–; «asseguram a vostres magnificències que assí [h]aviem molt ben entès lo que de aquí se'ns [h]avia scrit, que no estimam tan poch les coses d'exa ciutat que no procurem de mirar-les y remirar-las ab molt bons ulls» (G36, 15.V.1630). No hi ha mitjà de prova més complet per obtenir el crèdit d'algú: «Perquè ho vejen de sos propis ulls» (O2, 19.III.1604). Diferentment, l'expressió 'miradors' es reserva a observadors externs, amb un potencial crític: «No [h]an de dir los miradors sinó que són interessos particulars» (V22, 8.VII.1643). El més crític, però, pot ser l'advocat autocrític, en reveure un fracàs que li faci mal d'ulls: «Lo que m pesa és que tot nos torna als ulls» (O2, 19.III.1604).

A la vista i als ulls –i als juristes– els cal llum, que és coneixement, orientació: «Ab ell pendrem llum del que s'[h]aurà de fer» (O2, 19.III.1604); «estes són les dificultats d'est negoci, sobre las quals se serviran de donar-me la llum que poran» (T90, 3.I.1635); «[h]y ha gent que casi ho asseguran, perquè diuen tenen cartes de la Cort que ls ne donen visllombres, però no [h]y ha altre fonament» (T97, 14.III.1635); «jo assí he procurat [h]aver un paper que estava en mà de un home, de què lo síndic envia còpia, que donarà alguna llum» (V5, 17.II.1635); «lo que acostumam és donar llum per hont se han de guiar segons vehem han fet altres universitats de què's pot pendre exemple» (V11, 11.VII.1638).

A més dels ulls, altres parts del cos protagonitzen expressions de l'epistolari professional fontanellà, rarament originals. Sovint un òrgan és emprat amb sentits prou diversos que és sobrer explicar. Ens limitem a seleccionar-los. Comencem amb la cara, recurrent: «També ns deyen seria fer un exemplar nou que després los tornaria cadaldia a la cara» (G4, 30.IV.1618); «[el nostre paper] és estat de tanta eficàtia que ha fet fer diferent cara al negoci» (T11, 2.VI.1628); «per donar-hi esperit y fer-hi cara jo [h]y só anat ab ell» (G33, 2.V.1630); «[de la sentència] no és bé dir-los-ne mal a la cara en la sala en què's féu, pus no és menester» (T65, 29.III.1633); «bé se'm conex en la cara lo sentiment que n'he fet, sens mentir» (T75, 12.VII.1634); «lo de la residència se tractarà iuntament, que en axò no ns hi fan tan mala cara» (T139, 19.II.1637); «leshores la ciutat de Barcelona, que és poderosa, hi feya cara» (V17, 22.III.1639).

Ens interessem tot seguit pel cap, i ho fem començant per l'acepció més prosaica de la paraula. Fontanella usa i abusa de cap com a *caput* o ítem, un dels elements d'un escrit o un dels ingredients d'un cas: «Ab assò està ex cap assentat fins tingan altre resposta de sa excel·lència» (T40, 19.III.1631); «sols me ha donat pena lo pesar que mostren tenir de no [h]aver alcançat l'altre cap, de la mutació dels oficials» (V22, 8.VII.1643). A continuació, referim una expressió que es manté prou vigent i dues menys corrents: «Per fer-ne gratar lo cap a algú» (T42, 16.VII.1631); «no volen demanar concells a ningú [...] lo Concell matex ho vol fer tot de

son cap» (T96, 7.III.1635); «[el que ha fet Barcelona] és estat picar del tot lo cap a las altrás universitats y a totas pretensions que poguessen dir» (V17, 22.III.1639).

De tota manera, en relació amb aquesta part del cos la palma se l'enduu l'expressió «estar al cap de quelcom» en el sentit d'estar-ne al corrent, preparat o ben informat: «Prenc pler que torne [el síndic] Amargós, que està al cap dels negocis» (T103, 23.V.1635) –en idèntic sentit, T102, 16?.V.1635–; «mossèn Amargós me ha enviat los papers introclusos hahont veuran uns articles de Juanilles, a què procuraran de enviar les respostes per lo primer, que, com jo no estic al cap del fet perfetament, no las he pogudes fer» (T110, 29.VIII.1635); «jo, que n'estava al cap, los fiu vèurer lo contrari ab lo matex proçes» (T116, 17.XI.1635). En un parell d'ocasions Fontanella expressa gairebé el mateix lliscant del substantiu cap envers l'adjectiu capaç: «Lo síndic y jo, en conformitat del que se'ns ha escrit, som anats al senyor regent (...) y l'[h]avem trobat molt capàs ja del negoci» (V25, 15.IX.1643). Fer-se capaç de quelcom adquireix el sentit de prendre plena consciència en un simpàtic text on el jurista intenta vendre als dirigents de Tortosa l'avantatge que els reportaria aconduir el seu fill Josep perquè fessin un tàndem professional (Capdeferro 2012: 207-244): «Acudint sempre en una matexa casa per los negocis, los tindriem sempre devant los ulls, y no se'n seguirien los descuyts que de anar de un estudi a l'altre se solen succehir, que són ben grans, que ningú ni altre se'n fa perfectament capàs.» (T54, 25.X.1631).

En un grau més d'intensitat i vehemència trobem l'expressió 'posar-se quelcom al cap', que no fretura explicació: «Lo senyor visitador ha fet dos coses a mon iudici molt escusades. La una, [h]aver-se pogut posar al cap que exa ciutat, ab algun servey que fes a sa magestad, podia eximir-se de la visita» (T121, 9.I.1636); «és per lo dels soldats, que s'[h]o han posat tant al cap que parillen de un gran desayre les universitats que no condecendiran a llur voler, que és cosa ben llastimosa.» (V14, 25.X.1638).

Les expressions relacionades amb la boca remetent gairebé sempre a oralitat –excepte la de treure escuma per la boca de l'apartat 2–: «[Un tal informarà sobre aquestes coses,] ara me escusan de [h]aver-ne de dir ninguna cosa en particular, pus de sa boca las sabran ab tanta fidelitat y puntualitat» (G1, 10.XI.1611); «si algun dupte restarà (que és molt contingent sempre que no's consulta a boca) y me'l scriuen, jo tornaré treballar-hi» (T46, 13.VIII.1631); «han respost per boca del relador que passassen avant com si les lletres no [h]y fossen» (T85, 20.IX.1634).

Anem baixant del cap envers altres parts del cos. Un cos, per cert, que protagonitza l'expressió 'de cos a cos' –una imatge física més potent que els 'de tu a tu' o el 'tête à tête' actuals; magnífica pel que condensa d'immediatesa i de bilateralitat política entre la monarquia i la ciutat de Barcelona, en un moment de negociacions en crisi; molt significativa, pel fet que Fontanella l'afegeix a la frase que inicialment havia previst, en un interlineat superior que aquí marquem entre claudàtors: «[Vint-i-quatre consellers de Barcelona] feren un gran paper en què resolian que lo medi únic aparexia enviar un embaxador al rey per a tractar allí [de cos a cos] de algun concert» (T96, 7.III.1635).

Braç en singular s'empra en un ús prou freqüent als nostres dies «y ns aparegué [...] convenia un bras més fort que lo nostre» (T142, 11.III.1637). Altrament, en plural naturalment pot remetre als tres estaments units en Cort General: «No [h]y ha cosa certa resolta del modo com se ha de ensicular, ni tampoc si se ensicularà per los brassos» (T55, 4.VII.1632). I també pot referir-se a una institució representativa de primer ordre a la Catalunya d'abans del Decret de Nova Planta, les juntes de braços, reunions d'estaments sense convocatòria ni presència règia (Ferro 1987: 286-288), determinants en episodis cabdals de la història del Principat com els dels anys 1640 i 1713 (Rubí ed. 1976; Serra coord. 2008): «En aquest dia se han tingut brassos contra las porrogations» (T97, 14.III.1635); «la Diputació iuntà advocats y després brassos y gran número de elets» (V9, 29.VI.1637); «en executió d'esta resolució, que abressaren los brassos» (V9, 29.VI.1637, també).

La mà, en singular i en plural, és una imatge freqüentíssima en l'epistolari professional fontanellà. Articulada –amb o sense preposició– amb verbs com estar, tenir, caminar, llevar o posar, pren sentits propweins com tenir potestat sobre un assumpte, tenir-lo a l'abast, tractar-lo, ocupar-se'n, responsabilitzar-se'n, implicar-s'hi: «estas matèries de contencions caminan per mà de un sol iutge, qu'és lo canceller» (G34, 4.V.1630); «ara se ofereix ocatió que no està en mà de qui-m fehia mercè» (O7, 6.II.1625); «vuy se ha començat de informar al relador, no se'n llevarà mà» (T20, 10.I.1629); «[en el memorial de Gandesa] hi he tornat posar mà, que l'[h]avia dexat molt avençat» (T33, 25.XII.1630); «los que han tingut les mans en estes crides y les

han aconcellades estan molt joyosos» (G4, 30.IV.1618); «si·ls oÿen no dexarian de pagar fins als matexos que tenen en mà lo negoci» (T38, 27.II.1631); «ja veuen lo empenyo del senyor visrey y del Concell de fer que vaja bé, y leshores ells posarian la mà» (T51, 17.IX.1631). Només són uns exemples entre tants. Heus aquí expressions manuals menys abundants, en sentits de recórrer a algú, d'autoria o de text no imprès: «Per al sindicat que m'escruien, poran llansar mà de Hierònim Treginer, notari y causídic, que és boníssim» (T111, 5.IX.1635); «tatxa de mà de vostres magnificències no porà ser sinó boníssima» (T23, 7.III.1629); «lo memorial fonc de cosas extraordinàrias, y ne [h]aguí després de fer un altre de mà per una dificultat nova que isqué» (T118, 9.XII.1635)

La singular rellevància de la mà s'eleva a l'enèsima potència quan el piadós Fontanella invoca la protecció divina —«Déu nos tinga de sa mà» (T94, 7.II.1635)—, protecció que els indòcils homes tant necessiten: «Déu nos tinga de sa mà, que no poden faltar may dissensions» (T105, 6.VI.1635). I no és merament protocol·lària, sinó dotada de màxim sentit, la fórmula amb què el jurista pren la mà de tercers per saludar-los o agrair-los quelcom: «Bese les mans a vostres magnificències per la mercè me fan de les deu lliures del negoci del recors de Torres. No esperava menos liberalitat [de] ses mans.» (T16, 22.XI.1628); «de [h]aver-me estimada ma intercessió ne bese les mans a vostres magnificències» (T79, 9.VIII.1634).

El peu, cal dir-ho?, no té ni de bon tros la mateixa significació, ni la mateixa noblesa. Dificilment pot ser més pràctic o revestir més rusticitat que en aquesta expressió: «Estic ab lo peu a l'estrep per a Gerona»¹⁴ (T115, 23.X.1635).

En el fons documental estudiat no hi figuren mencions a les cames, menys encara a les parts íntimes. Però sí a la roba que les cobreixen. Aquesta expressió, amenaçadora, molt agosarada, és pròpia de l'impuls d'algú que encara no ha complert trenta anys, d'un jove professional que se sent humiliat per uns magistrats que no han acollit els seus arguments. En transcrivim les frases anteriors, per contextualitzar: «Ab dita provisió veurà quant poch cars han fet [els doctors de la Reial Audiència] de nostres consultes. Nosaltros com són (*sic*, som) jòvens crehem als vells com a oràculos en lo que diuen y no gosam dir *per quam regulam*, però a fe que si jo·m torne trobar en semblants consultes jo·ls faré mostrar les bragues quan<t> diran alguna cosa» (O2, 19.III.1604). Tres dècades després el jurista ha perdut el temps de la joventut i parla de roba —concretament d'un hàbit— amb molta més subtilitat, com a aparença de quelcom: «Los concellers s'[h]i són oposats per tocar-los en matèria de confrarias, als quals ha respost que per lo hàbit que portava ere estat moviment fet per poder traure los vagamundos de Barcelona y no per altre cosa» (T96, 7.III.1635).

Absència de cames, però no de camins i caminars. En les seves diverses formes, aquest és un dels motius més recurrents en l'epistolari fontanellà. N'hem donat tres exemples a l'apartat 2, tot seguit en mostrem d'altres: «Si no fóra tanta negre declaració en contrari, pensaria caminar ab ella molt enllà» (T20, 10.I.1629); «se pot créurer, guiant-ho per est camí, que obtindrà la ciutat» (V6, 30.IV.1635); «no·ls ho concediran per ningun camí» (V22, 8.VII.1643); «entretant lo negossi ha de caminar est camí» (M4, 10.XII.1635). Camí es pot emprar en sentit d'un trajecte o un viatge, d'una persona o un correu: «He fet la scèdula que lo síndic enviarà est camí ab los motius que allí veuran» (T65, 29.III.1633); «He vist los articles de Juanies y las respotas de aquí, que aniran per est camí a Gerona y, en alguna cosa poca, corregits y firmats» (T113, 19.IX.1635). I també amb la idea de perspectiva o d'horitzó: «Seria grandíssim dany [h]aver-hi decisió y sentència [contra els seus interessos] y, no [h]avent-la-[h]y, resta lo camí per a unas Corts» (V17, 22.III.1639).

Un camí, una línia, és una successió de punts. I el punt és una altra de les imatges que abunden a les cartes de Joan Pere Fontanella: «Lo memorial de Gandesa de què vostres magnificències me scriuen tinc casi de tot punt acabat, estos feriat se porà posar a la estampa» (T27, 10.VII.1630); «assò és en substància lo que conté la carta, si antes de despedir-la y posar-la a tot punt no s'[h]i ha mudat alguna cosa» (T51, 17.IX.1631); «del punt que la viu...» (T117, 24.XI.1635); «[Païssa] està de punt en punt per a partir-se a una vereda de visita» (T112, 12.IX.1635).

Fem un salt de les coordenades espacials a les temporals. Fontanella té expressions molt castisses al respecte: «No sabem quant prest serà aqueix prest» (T93, 31.I.1635); «moltes vegades [h]avem aplasat plaso» (T141, 5.III.1637). És ben conegut que advocats i procuradors han de dominar els *tempi* per a l'èxit de les causes:

14. *DCVB* documenta «tenir el peu a l'estrep»: estar a punt d'anar-se'n de viatge.

«Estes coses no és menester dexar-les adormir» (G20, 28.V.1628). En canvi, el poder i els oponents poden emprar-los en contra dels interessos d'hom: «Ja saben que estos senyors se prenen tot lo temps que volen per a sos negocis y, determinats una vegada, volen que los altres vagen a la posta» (T145, 30.IV.1637). Un bon jurista, dotat de bons arguments, sabrà canviar el ritme d'un cas: «Després de molt discorregué lo negoci ab lo magnífic relador, li férem veurer no tenia la facilitat que los contraris informavan, y ell ho conegué ab lo que li diguérem, que fonc causa que lo que anava a molta pressas (*sic*, pressa) començàs de anar molt a pler» (G29, 14.XII.1628). I notícies recents, sobrevingudes, també poden variar la percepció d'un afer: «Lo que havem vist assí és ara de fresch que...» (T128, 3.IX.1636).

Enllaçant el pas del temps amb les edats de la vida, tot recordant l'omnipresència de les obligacions naturals a l'època moderna i la consciència arrelada que a cada individu li escau un cert lloc en el seu nucli familiar, cloem l'article amb una sortida de Fontanella per deixar clar que no té interessos particulars amb les decisions del Consell de Cent: «No só fill de Barcelona ni l'[h]e d'heretar» (T66, 6.IV.1633).

7 Conclusions

El gran jurista Joan Pere Fontanella (1575-1649), que nasqué i passà la joventut a la Garrotxa i treballà durant més de cinc dècades a Barcelona, escrigué in comptables cartes als seus clients escampats per tota la geografia catalana. En cinc arxius municipals s'ha conservat una petita part d'aquesta ingent correspondència, dues-centes quaranta una comunicacions que han estat editades l'any 2012 en un epistolari factici inèdit. Aquestes comunicacions, privades entre advocat i client, de vocació estrictament pràctica i efímera –per tant, força espontànies, de vegades molt franques–, poden tenir un gran interès per als historiadors de la llengua, interessats en la pragmàtica i la fraseologia del català de l'edat moderna. Permeten datar l'ús d'algunes expressions, la majoria –no pas totes– esteses i documentades, i sobretot copsar l'univers mental i la percepció del dret i els litigis en la societat del segle XVII. Hi abunden les imatges vinculades amb membres del cos i altres fenòmens naturals, amb camins –que ofereixen un bon paral·lelisme als processos–, i amb el món del joc, de la lluita o de la guerra –on, com en l'àmbit jurídic, es busca tenaçment la victòria sobre el rival. Però també s'empren sovint expressions relacionades amb la concòrdia i l'entesa, per posar fi a disputes sense necessitat de resolucions jurisdiccionals. El llenguatge fontanellà està impregnat d'una noció avui en desús, les obligacions naturals, que antany reflectien deures recíprocs de lleialtat i ubicaven cadascú al lloc que li esqueia en relació amb el seu entorn personal, professional i institucional. Joan Pere Fontanella té un elevat sentit de la responsabilitat, que trasllada a les seves cartes a través d'expressions sobre compliment amb escriu del deure –aquest compliment del deure, ai las, no sempre dona els resultats desitjats, perquè el món del dret està subjecte a un cert atzar, com tot a la vida. La fe vigorosa del jurista, en un context catòlic fervent, es fa palesa en locucions tocants a la càrrega o descàrrega de consciència i al compromís de la pròpia salvació eterna. Aquesta gravetat existencial, tanmateix, no és incompatible amb pessics d'ironia i al·lusions sornegueres. En un futur podrà ser interessant comprovar en quina mesura l'insigne literat del barroc català, Francesc Fontanella, amb un ús molt menys espontani del llenguatge, incorpora locucions i imatges freqüents a les cartes del seu pare.

Bibliografia

AMORÓS, Francesc (1992). *Correspondència diplomàtica de Joan Francesc Rossell, 1616-1617: una crònica de la Cort de Felip III*, Barcelona, IEC.

BERSHAS, Henry N. (1966). "Pueblos en Francia", *Hispanic Review*, 34.2, pp. 143-149.

< <http://www.jstor.org/stable/471385> > [Consulta: 17 de juliol del 2016]

CAPDEFERRO, Josep (2012). *Ciència i experiència. El jurista Fontanella (1575-1649) i les seves cartes*, Barcelona, Noguera. <<http://www.fundacionoguera.com/libros/61%20CI%20C3%88NCIA%20I%20EXPERI%20C3%88NCIA%20net%20mda%20red.pdf>> [Consulta: 17 de juliol del 2016]

CASAS, Josep M. (ed.) (1975-1976). *Dietari de Jeroni Pujades*, Barcelona, FSVC, 4 vol.

CASTILLO, Antonio i SIERRA, Verónica (dir.) (2014a). *Cartas = Lettres = Lettere: discursos, prácticas y representaciones epistolares (siglos XIV-XX)*, Alcalá de Henares, Publicaciones de la Universidad de Alcalá de Henares.

CASTILLO, Antonio i SIERRA, Verónica (dir.) (2014b). *Cinco siglos de cartas. Historia y prácticas epistolares en las épocas moderna y contemporánea*, Huelva, Universidad de Huelva.

FERNÁNDEZ TERRICABRAS, Ignasi (2008). "Llums i ombres de la Reforma catòlica a la Catalunya del segle XVI. Un estat de la qüestió", *Afers*, 60, pp. 431-452.

FERRO, Víctor (1987). *El Dret Públic Català. Les Institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic, Eumo.

GARCIA ESPUCHE, Albert (2004). *Barcelona entre dues guerres. Economia i vida quotidiana (1652-1714)*, Vic, Eumo.

JANÉ, Òscar, MIRALLES, Eulàlia i FERNÁNDEZ TERRICABRAS, Ignasi (eds.) (2013). *Memòria personal. Una altra manera de llegir la història*, Bellaterra, UAB. <https://ddd.uab.cat/pub/lilibres/2013/112458/memper_a2013.pdf> [Consulta: 17 de juliol del 2016]

KAMEN, Henry (1998). *Canvi cultural a la societat del Segle d'Or: Catalunya i Castella, segles XVI-XVII*, Lleida, Pagès.

PEÑA, Manuel (1996). *Cataluña en el Renacimiento: libros y lenguas*, Lleida, Milenio.

ROSSICH, Albert (2012). "Intertextos: sobre les fonts i els motius literaris de 'Lo desengany' de Fontanella", *Caplletra*, 52, pp. 207-228. <<http://raco.cat/index.php/Caplletra/article/view/269034/359719>> [Consulta: 17 de juliol del 2016]

ROSSICH, Albert, MIRALLES, Eulàlia i VALSALOBRE, Pep (cur.) (2015). *Francesc Fontanella, «O he de morir o he d'amar»*, Barcelona, Empúries.

RUBÍ, Basili de (ed.) (1976). *Les Corts Generals de Pau Claris. Dietari o procés de Corts de la Junta General de braços celebrada al Palau de la Generalitat de Catalunya del 16 de setembre del 1640 a mitjan març del 1641*, Barcelona, FSVC.

SANSANO, Gabriel i VALSALOBRE, Pep (cur.) (2009). *Fontanellana. Estudis sobre l'època i l'obra de Francesc Fontanella (1622-1683/85)*, Girona, Documenta Universitaria.

SERRA, Eva (coord.) (2008). *La Junta general de Braços de 1713. L'ambaixada Dalmases i altra documentació (1713-1714)*, Barcelona, Departament de Justícia i Parlament de Catalunya.

<<http://www.parlament.cat/document/nom/TJC29.pdf>> [Consulta: 17 de juliol del 2016]

TORRES, Xavier (2011). "«Llegir, escriure i escoltar la Barcelona del Sis-cents", dins AA.DD., *Llengua i literatura. Barcelona 1700*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona / Barcino, pp. 59-101.

VALSALOBRE, Pep (2010). "Mudats tots los perfils. Aportacions a la biografia de Francesc Fontanella", *Els Marges*, 92, pp. 54-81. <<http://raco.cat/index.php/Marges/article/view/295622/384272>> [Consulta: 17 de juliol del 2016]

Annex de locucions citades

Algunes han estat una mica o força adaptades. Indiquem entre parèntesis l'apartat on apareixen:

A l'acte no li podem llevar ni donar (3)

A la postre (3)

A males i en penes (3)

Ab maiors veras (5)

Acabar (i. e. aconseguir): may he pogut acabar ab mi de poder-me persuadir que... (3); no [h]avem pogut acabar que s'[h]i prengué la resolució que desijàvem (4)

Agre: los aparexia agre que se exigís la impositió (6)

Anar a la posta (6)

Anar a pler (6)

Anar sobre ferm y segur (5)

Anar-hi la vida (o la salvació) *v. tr. pron.* (4)

Aparellar estrenes (4)

Apretar: apretar-los bé per assí seria destruir-los del tot (2)

Aspre: la ciutat no està tan aspre (6)

Assequines (4)

Barra: se ha tirat la barra tot lo possible; pens [h]aver estirat la barra tot lo que·s podia (4)

Bastarà per refrenar-li la audàcia (3)

Bescompte (en sentit d'error comptable o de confusió) (5)

Boca (i locucions relacionades) (6)

Braç (i locucions relacionades) (6)

Burla: és burla molt gran (3)

Camí (i locucions relacionades) (2 i 6)

Cap (i locucions relacionades) (6)

Capaç (i locucions relacionades) (6)

Cara (i locucions relacionades) (6)

Càrrega i *descàrrega*: les mies espalles no poden portar tan gran càrrega (5); jo·m descarregue, que no·s perdrà per mi; nos som molt mirats [en quelcom] per descarregar nostras consciènties (4)

Cercar despeses (3)

Comptes: comptes de deu y dech; de comptes vells ixen baralles noves (5)

Convé molt apretar-los per est camí (2)

Corre terrible borrasca (2)

Creure com a oràculos (i. e. oracles) (6)

Cuydado i *descuyt*: perdan cuydado; posam tot lo cuydado que és menester; en lo que toca a descuyts, no n'[h]i [h]aurà (4)

De cos a cos (6)

De fresc (i. e. de nou) (6)

Degollar: sentències ab què ns degollaren; la concòrdia nos degollà (2)

Deixar adormir (6)

Deixar encertar: Déu los dexe ben acertar (4)

Desenquaternat: ara que tot va tant desenquaternat no sé què dir-m'hi (3)

Dir a bulto (3)

Disputar bravament (o gallardament) (2)

Disputat y pilotejat lo negoci (2)

Diuen no són res, [els precedents que tenim] (3)

Donar al través (5)

Donar garrot al negoci (2)

Donar gran quefer (3)

Donar una gran fraterna (3)

Donar visllumbres (6)

Eixir: y n só exit ab la mia (4); exir-ne de una vegada (5)

Embarassar i *desembarassar*: [tractar cada punt] axí com lo cars succeex, sens embarassar-se ab los demés (2); [el negoci] l'ha embarassat la defensa (3); no se'n porà axí fàcilment desembaraçar (3)

Embassar-se: no voldria se embassàs en cosa que no n'[h]agués de exir bé (2)

Embullat: Si [...] no anàssem tan enbullats com anam, seria lo negoci més fàcil (3)

Empatar las vasas (i. e. bases) (2)

Enllestir-se (i. e. passar o liquidar) comptes (5)

Entre moltes dades y preses (2)

Escapar a la fortuna (3)

Ésser de algun profit (3)

Ésser ells de per mig (i. e. mitjancers) (2)

Estrep: estic ab lo peu a l'estrep (6)

Fats de causas

Fer del joc manya (2)

Fer estar a ralla (2)

Fer fer diferent cara al negoci (4)

Fer la escuma per la boca (2)

Fer (o fer-se) lo possible (2)

Fer mostrar les bragues (6)

Fer quelcom per una fredor (3)

Fer tot l'esforç del món (4)

Fer una endemoniada defença (2)

Fill i heureu: no só fill de Barcelona ni l'[h]e d'heretar (6)

França: [El rumor que circula] és per a mi *pueblos en Francia* (3)

Fum: veurem quin fum pendrà [l'afer] (3)

Gras (i. e. car): [el port de les cartes resulta] prou gras (5)

Llum (i locucions relacionades) (6)

Mà (i locucions relacionades) (6)

Mella: he posat mil dificultats que li han fet poca mella (4)

Mirament de les malles (5)

Mirar (i locucions relacionades) (6)

Moure: jo·ls he representat tants inconvenients que m'apar [h]agueren mogut a no sé qui·m diga (4)

Nevega contra vent (2)

No estam ara per demanar golleries (3)

No [h]y ha que desmayar (2)

No m'[h]i fassa pendre treball, que no estic tan desocupat (3)

No·ns fa tant la guerra lo privilegi (2)

No·ns faltaran los altres remeys (2)

[No] parlar [de quelcom] en burles ni en deveres (3)

No puc pensar per hont la pugam pèdrer, [la causa] (3)

No puch despintar los processos (3)

No s'és perdut per falta de voluntat y sollicitació (3)

No tenir cap ni centener, [una demanda] (3)

No voler passar per mancass (5)

Nos volien destruir (2)

Obtenir (i. e. reeixir): [h]avem obtingut com desijàvem (4)

Pesa·m que mon poch treball no haje lluit millor (3)

Plaso (i. e. termini): moltes vegades [h]avem aplasat plaso (6)

Pols nm (i locucions relacionades) (6)

Porfia: la porfia ho ha vençut tot (2)

Posar un teuló en un sant (4)

Posar-se a la tela de concert (2)
Posar-se de per mig (2)
Posar-se per medianers (2)
Prendre exemple (6)
Prendre's ab fleuma (2)
Prendre's temps (6)
Prest: no sabem quant prest serà aquex prest (6)
Procurar de defensar [la causa] gallardament (2)
Punt (i locucions relacionades) (6)
Raó: quelcom fora de tota rahó y camí (3)
Remei (i. e. manera): ja no tenim remey més de entretenir-ho (4)
Saber de endevinar (3)
Se són tallats en mala lluna (3)
Ser pas forçat (2)
Som los que més podem pèdrer (2)
Sonar (i. e. fer soroll o fer parlar): lo que ha tant sonat requerex gran satisfacció (5)
Suar: ans no guanyarà [la causa], [talís] suarà un poch més (2)
Succeir (i. e. sortir-se'n): [h]u tinc per miracle [h]aver succehit tant bé (4)
Suspès: la diferència que veig de procehiments me fa estar molt suspès (3)
Tenir bon recapte (o bon succès) (4)
Tenir bona olor (6)
Tenir còlera “tindran prou còlera” (2)
Tenir en obert quelcom, p. ex. uns comptes (5)
Tenir grans ganes de concertar (2)
Tenir les mans en un negoci (4)
Tenir pelotera “[h]avem tingut gran pelotera” (2)
Tenir per miracle (4)
Tenir per segura la subcumbència (2)
Tiesso i *tossut*: un notari tan tiesso, per no dir tossut (4)
Tomb: me escrigué [...] lo mal tom[b] [h]avia pres lo negoci” (3)
Tot són opinions (4)
Treure d'una molèstia i d'un perill (4)

Tretze: jo me estich ab mos tretze encara; tothom està ab sos tretze (4)

Trobar grans repugnànties (2)

Trobar la mar molt alta (2)

Ulls (i locucions relacionades) (6)

Un medi de menos ruído (2)

Vajen ab lectura (3)

Ventrell: [això no] li fa bon ventrell (3)

Vetllar i *desvetllar*: [h]y he vellat algunes nits; assegure no m'[h]i fóra desvellat més (4)

Veure cristianament (5); *veure* i *vista* (i locucions relacionades) (6)